

Malé hezké číslo 72430

Příběh Ruth Bondyové

V roce 1989 měli Češi mimo jiné poměrně slabé povědomí o holocaustu, o osudech svých židovských spoluobčanů za nacismu především. Téma bylo za komunistického režimu potlačováno a v zásadě považováno za nežádoucí; o „konečném řešení židovské otázky“ se ve školách takřka neučilo, oficiální historiografie se soustředila na ideologii „národního boje proti fašismu pod komunistickým vedením“ a do takového konceptu se nejpočetnější židovské oběti příliš nehodily. Otázku pak neotevřeli čeští historici – ti se až na výjimky o holocaust nijak zvláště nezajímají dodnes –, ale několik knih, jejichž autoři patří k přeživším, narodili se na území Československa, avšak žili už dlouho v cizině. Zásadní význam měly vzpomínkové prózy Rudolfa Vrby (*Utekl jsem z Osvětimi*) a Richarda Glazara (*Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*) – a také přelomová práce izraelské novinářky, spisovatelky a překladatelky Ruth Bondyové *Jacob Edelstein*. Poprvé vyšla v Tel Avivu v roce 1981 pod názvem *Edelstein proti času*, česky ji vydalo až o dvacet let později nakladatelství Sefer.*

Ruth Bondyová nevytvořila na základě podrobného studia pramenů „pouze“ životopis prvního židovského staršího ghetta Terezín, ale postihla českou židovskou historii od konce třicátých do poloviny čtyřicátých let – rekonstruovala tehdejší židovský strach, naděje i iluze, popsala bezvýhodné postavení desítek tisíc lidí. Její práce, dosud ojedinělá, má význam ve světovém kontextu: je polemikou s paušalizujícím pohledem na židovské rady jako kolaborantské instituce, který zřejmě nejvíc zpopularizovala Hannah Arendtová v knize *Eichmann v Jeruzalémě*. A polemizuje také s tezí, že středoevropští Židé se měli více bránit a více toho podnikat pro svou záchranu. Představitele sionistického hnutí v Československu Jacoba Edelsteina, zavražděného v Osvětimi-Birkenau

* Odkazy na všechna citovaná díla najdete v poznámce na konci knihy.

v červnu 1944, charakterizuje Bondyová jako obětavého muže, který se zprvu snažil čelit nacistickému nebezpečí tím, že organizoval emigraci do Palestiny; když se ukázalo, že všechny cesty ven jsou zavřené, pokusil se z ghetta Terezín vytvořit soběstačné a hospodářsky důležité místo, prostor, v němž by lidé mohli, byť za těžkých podmínek, přežít zlé časy. Jacob Edelstein nebyl naivní, ale ani prospěchářský, byl jen člověkem starého světa, který si neuměl představit plynové komory, určené k hubení lidských bytostí, a který byl náhle nucen jednat s mocí, jež nerespektovala žádná pravidla – vzal na sebe úkol, který nebylo možno splnit.

K zásluhám Ruth Bondyové patří, že vylíčila terezínské ghetto střízlivě a syrově, jako místo rozsáhlého utrpení, jehož obyvatelé se uprostřed zkázy zoufale snažili uchovat si důstojnost a poslední zbytky normálního života. Českým čtenářům jako zřejmě nikdo jiný ukázala, co se – vlastně nedávno – dělo pouhých pár desítek kilometrů od Prahy.

V souvislosti s Terezínem u nás byl desítky let kladen důraz nikoli na ghetto, které mělo zásadní význam v kontextu celé nacistické antisemitské politiky, ale na věznici gestapa v Malé pevnosti. K deformovanému pohledu po listopadu 1989 paradoxně přispěly i mnohé vzpomínky lidí, kteří přežili vyhlazovací tábory: ve srovnání s Osvětimí a dalšími lágry se jim terezínské ghetto mnohdy jevilo jako poslední domov (i tím, že se nacházelo v jejich vlasti), popisovali je s jistou nostalgií, z pochopitelných důvodů vyzdvihovali obdivuhodný kulturní život, důraz na péči o děti a vůbec „to lepší“. Bezděčně tím pro „nepamětníky“ vytvářeli další zkreslený obraz. Bondyová, která psala svou knihu jako historička a současně jako přímý svědek, se něčemu takovému vyhnula. Pokusila se porozumět Edelsteinovi – a skrz něj i údělu českých Židů, tedy i údělu vlastnímu.

Ruth Bondyová ve čtyřicátých letech

Ruth Bondyová v roce 1969

I.

Ruth Bondyová přišla na svět 19. června 1923 jako první ze dvou dcer Josefa Bondyho a jeho manželky Franzi, rozené Hermannové. Skoro všichni její příbuzní, jedenatřicet Bondyů a Hermannů, žili před okupací v Praze na Vinohradech – Ruth s rodiči a sestrou Ditou nedaleko, ve Vršovicích, v Ruské ulici. Matka byla v domácnosti, otec pracoval jako prokurista v bance. „Byli jsme maloměšťácká židovská rodina, naprosto nepobožná. Dědeček a babička z matčiny strany ještě chodili do vinohradské synagogy, ještě drželi různé zvyky. Ale my ne.“ Josef Bondy odmítal náboženství a Ruth na něj přestala docházet ve třetí třídě, otravovalo ji, prý ani nevěděla, co znamená slovo „košer“. Bondyovi se hlásili k židovské národnosti, mluvili česky, dceru však poslali do německé školy. Rozhodli, že se stane úřednicí a perfektní znalost němčiny považovali za nezbytnou. „Děti se tehdy nikdo na nic neptal. Maminka říkala: němčina, ta ti otevře brány do světa.“

Německou obecnou školu navštěvovala Ruth do roku 1936. Do poslední chvíle před okupací prý mezi pražskými Židy a Němci nepocítovala větší napětí, moc přátel mezi německými ani českými dětmi však nenašla: „Byla jsem poměrně samotářské dítě. Do školy jsem to měla daleko, takže jsem se odpoledne se spolužáky nestýkala. Také jsem ráda četla, vystačila jsem si. V Ruské ulici bydleli nádražáci, a jejich děti na mě pokřikovaly ‚Židovko!‘. Ale myslím, že rodiče by stejně neviděli rádi, kdybych si byla hrála na ulici, jako ty děti. Skutečné přátelství jsem měla s jednou dívkou, Bolou, až na obchodní škole.“ Namísto gymnázia, kam by i podle svých učitelů patřila, šla Ruth na přání rodičů studovat českou obchodní akademii. Nesnášela ji, stejně jako cokoli, co s obchodem souviselo: „Chtěla jsem být grafičkou, a vždycky se mi taky hrozně líbily fejetony pod čarou a soudničky v novinách. Jenže taková

povolání se pro děvče z dobré rodiny nehodila. A tak jsem do té školy docházela s nechutí, a Bola na tom byla stejně. Nenáviděli jsme to. Když po okupaci zakázali židovským žákům navštěvovat všeobecné školy, byla jsem šťastná.“

Rodiče byli před okupací přesvědčeni, že jejich dcera se má především připravit na praktický život, to jest na mateřství a vedení domácnosti: „... lze ‚je‘ pochopit: jejich finanční situace nebyla skvělá. U nás doma, na rozdíl od většiny příbuzných, nebydlela služka, která by dělala šest a půl dne týdně, a moje maminka nevlastnila persiánový kožich a pravý perlový náhrdelník, což patřilo k základní výbavě každé židovské ženy z dobrých poměrů. Oba prošli těžkými časy... Dívka si měla hledět domácnosti a muž, který se s ní hodlal oženit, musel jejím rodičům dokázat, že ji dokáže uživit. Nikdo mi nikdy neřekl, že inteligentní dívka má nějakou výhodu. Naopak: nesluší se, aby četla na veřejnosti. Nemusí každý vědět, že je knihomol. (...) Hlavně když budeš stále čistá, upravená, způsobná... , když budeš umět vařit, plést, šít... Dobrá, dcera se zřetelně židovskou vizáží (moje maminka vůči Židům pocítovala nevráživost, protože, jak opakovaně říkala, peníze jsou pro ně to hlavní – svého času zřejmě musela od bohatších příbuzných zkousnout nejedno ponížení), to se stává, ale když nebudu dobrá hospodyně? Kdo mě bude chtít?“

Nedlouho po zřízení Protektorátu musel Josef Bondy kvůli antisemitským předpisům opustit místo v bance, nastoupil do firmy Reach, specializované na potřeby pro ševce, a pak byl v rámci mobilizace židovských sil poslán na silniční práce. O emigraci Bondyovi neuvažovali, neměli potřebné peníze, styky, ani představu, co je doma čeká, jen neblahé tušení. „Jednou jsem byla na táboře YWCY, a tam přijela nějaká miss Wellington – tehdy byla taková akce, že brali mladé dívky jako služby do Anglie. Rodiče chtěli, abych se zapsala, ale já se rozhodla, že je tu nenechám, a doma jsem řekla, že když jsem

Cesta pěšky ze železniční stanice Bohušovice nad Ohří do terezínského ghetta (1942–1943)

Ulice ghetta (1943)

přišla na řadu, seznam už byl plný.“ Ruth Bondyová, vyřazená stejně jako ostatní Židé z veřejného a společenského života, tehdy začala chodit do sionistické organizace El-Al, sdružující převážně české Židy, jinou sionistickou skupinu, Makabi Hacair navštěvovala její mladší sestra Dita: „Teprve když jsem po okupaci přišla do sionistického hnutí mládeže, cítila jsem, že někam patřím.“ Členové sionistických mládežnických sdružení se připravovali na osídlování Palestiny, ideovými spory příliš nežili, důležitá byla možnost být spolu: „Ideologie nás nezajímala. Mne přitáhl do El-Al bratranec, sestru do Makabi přítelkyně... Mezi sionisty se vedly hádky, jestli víc socialismu nebo méně, ale pro nás to nemělo význam.“

Roku 1940 odjela Ruth poprvé na hachšará (zemědělskou přípravu na emigraci): „Byli jsme šťastní. Už půldruhého roku po nacistické invazi, dlouhá řada zákonů Židům vymezovala kroky, většina otců byla bez zdroje obživy, začala registrace Židů – a tady jsme my, devět dělníků na Bartošově statku ve vsi Teletín, šťastní. Říkali jsme hachšaře.... „Gan Eden“, Rajská zahrada, jak stálo s chybou v hebrejském pravopise na vývěsce nade dveřmi našeho jediného pokoje.“ Ruth se zapsala do pořadníku k vystěhování do Palestiny, bylo však zřejmé, že neodjede.

V zimě se mladí Židé museli z venkova vrátit, přihlásila se tedy do kurzu péče o kojence v pražské Kozí ulici a začala pracovat ve vinohradské synagoze v kojeneckém útulku, který vedla Hana Epsteinová, pozdější „Hausmutter“ dětského bloku v rodinném táboře terezínských Židů v Osvětimi-Birkenau. „Ze synagogy jsme se museli vystěhovat a byli jsme pak někde ve Spálené. Při prvních transportech do Lodže jsem doprovázela děti do Veletržní haly, protože do prvního transportu byly zařazeny sociálně slabé rodiny a v útulku jsme měli děti z těch rodin. Vzpomínám si, že jsem s nimi jela elektrikou, vedla jsem je do ‚veletrhů‘ k rodičům a byla jsem zdrcená, že

se nikdo nezeptal, že to nikoho nezajímalo, když tady šly ty děti s číslem na krku a s ranečkem na zádech.“

V říjnu 1941, po druhém letním pobytu na venkově, se devatenáctiletá Ruth vdala za Jana „Honzu“ Brammera (první přítel jí oznámil, že jeho matka nepovažuje za vhodné, aby se stýkal se Židovkou). V listopadu téhož roku založili nacisté ghetto v Terezíně. Nejprve tam hned v listopadu odjel Ruthin manžel s transportem AK (Aufbaukommando – Komando výstavby), Ruth ho následovala v červenci 1942 transportem AAI. Jan Brammer vedl oddělení pro práci mládeže, už v Praze v tomto směru spolupracoval s vychovatelem Fredy Hirschem (Alfred Hirsch se narodil v únoru 1916 v Cáchách, ještě o něm bude řeč na dalších stránkách této knihy), a v Terezíně patřil k lidem, chráněným před deportací na východ. Ochrana se vztahovala i na jeho ženu – že pouze dočasně, to tehdy nikdo nevěděl. Ruthini rodiče a sestra přijeli do Terezína za několik měsíců.

II.

„Knihomolka“ Ruth, které se tolik přičila představa, že jejím posláním na světě je péče o domácnost a rodinné blaho, se v Praze, v Terezíně a později v Birkenau starala o slabší a potřebné; když o tom píše nebo vypráví, vždycky to jen konstatuje jako samozřejmou věc, protože péče byla zapotřebí a další lidé si počínali stejně. V ghettu se nejprve věnovala starým lidem, jejichž situace byla nejhorší: „Až po letech jsem pochopila, co pro ně Terezín znamenal, i pro mou babičku a dědečka. Najednou, v sedmdesáti letech, si vzít batoh, nechat všeho, a vydat se do neznáma. A pak ta špatná terezínská strava, tuřínová polévka nebo polévka z čočkových slupek, shnilé brambory. Žaludek starých lidí to nemohl snést, většinou byli také zvyklí na léky, které v ghettu neměli. Umírali po tisících. Pro nás, mladé, to bylo jiné.“ Starým lidem, deportovaným do Terezína z Německa a dalších zemí, nacisté nalhali, že pojedou do „lázeňského města Theresienstadt“; když začali přelidněné ghetto příliš zatěžovat, rozhodli Němci o jejich další deportaci (transporty z Terezína na východ odjížděly od ledna 1942). V práci Jacob Edelstein Bondyová napsala: „Během září ,1942‘ bylo z Říše na východ posláno deset tisíc starých lidí; nemocných, slabých, vyděšených, zmatených, osamělých a bezmocných. Zástup starců a stařen (někteří z nich byli na marách), který se táhl na nádraží opuštěnými ulicemi města, o kterém se domnívali, že je lázeňským místem, působil dojmem procesí duchů na cestě do podsvětí.“

Pro mladé lidi, a především pro děti do čtrnácti let byl Terezín snesitelnější, protože především na ně – jako na ty, kdo znamenali budoucnost a naději – kladla hlavní důraz židovská samospráva. Ani ne dvacetiletá Ruth se stala pomocnicí sociální sestry Luise Fischerové (někdejší sekretářky Alice Masarykové, což pro Ruth zřejmě dost znamenalo,

Příjezd vlaku od Bohušovic do Terezína (1944). Železniční vlečka mezi Bohušovicemi nad Ohří a Terezínem byla zprovozněna v červnu 1943.